

על הרצח כאחת האמנויות היפות

תומס דה קווינסִי

"במשך שנים רבות חשבתי שעולם הספרות מגולם באדם אחד", כתב חורחה לואיס בורחס. "האדם הזה היה קרלייל, היה יוהנס בכר, היה וויטמן, היה רפאל קנסינוס-אסנס, היה דה קווינסִי". אין זה מפתיע שהסופר הארגנטינאי המהולל מונה את דה קווינסִי עם המחברים הנערצים עליו; כמי שנחשב בעצמו לאחד המסאים המזהירים של תקופתו, בורחס הושפע עמוקות מכתבתו הווירטואוזית של המבקר והעיתונאי האנגלי שהביא סוגה ספרותית זו לאחד משיאיה מאה שנים קודם לכן.

תומס דה קווינסִי (1785–1859) נולד במנצ'סטר למשפחה אמידה מן המעמד הבינוני. הוא התבלט כבר בילדותו כתלמיד מבריק ונמשך אל החינוך הקלאסי, אולם במלאות לו שבע עשרה שנים ברח מבית הספר ושוטט במשך מספר חודשים, ללא פרוטה בכיסו, בוויילס ואחר כך בלונדון. לאחר שחזר לחיק משפחתו נרשם ללימודים באוקספורד, אך אופיו הבלתי יציב עמד לו שוב לרועץ. דה קווינסִי התמכר לאופיום ועזב את האוניברסיטה מקץ ארבע שנים, בלי לעבור את הבחינה שבעל פה הנדרשת להשלמת התואר. באותו פרק זמן פגש את המשוררים הנערצים ויליאם וורדסוורת' וסמיואל טיילור קולרידג' והרבה לשהות במחיצתם. בעקבות וורדסוורת' אף עקר ב־1809 לכפר הפסטורלי גראסמר שבצפון מערב אנגליה. דה קווינסִי אמנם השתלב בעיתונות המקומית, אך התמכרותו ההולכת ומחריפה לסם והרגלי עבודה מפוקפקים קטעו פרק זה בקריירה המקרטעת שלו. ב־1821 חזר ללונדון, ובאותה שנה פרסם את חיבורו האוטוביוגרפי, וידויו של מכור לאופיום אנלי, שראה אור בהמשכים ב־London Magazine וזכה להצלחה רבתי. קשיים כספיים ובריאות מידרדרת אילצו את דה קווינסִי להתפרנס בעיקר מכתביה לעיתונים ולכתבי עת; ואמנם, מלבד רומן אחד שלא עורר תהודה וחיבור על כלכלה פוליטית, תפוקתו הספרותית הסתכמה בלמעלה ממאתיים מסות

העוסקות במגוון רחב של תחומים – ביקורת ספרותית, היסטוריה של האמנות, פילוסופיה ודיונים בענייני השעה. סגנונו המושחז, אורח מחשבתו הבלתי שגרתי ודמיונו הקודח קנו לו מעריצים רבים; עם פרסום קובץ ממאמריו ב־1854 הכריז ה־*Westminster Review* שכתביו של דה קווינסי ניחנים "בעוצמה וביופי שכמותם אין למצוא אצל אף אחד מסופרי הדור". ב־1828 נתקף שוב בחוסר מנוחה והחליט להעתיק את מקום מגוריו לאדינבורו, שבה העביר את יתרת חייו. מצבת קברו הפשוטה למראה מציינת רק את התאריכים ואת המקומות שבהם נולד והלך לעולמו; לא נאמר בה דבר וחצי דבר על תרומתו לעולם התרבות.

המסה על הרצח כאחת האמנויות היפות ראתה אור לראשונה ב־*Blackwood's Magazine* ב־1827. הסערה שחוללה הניעה את דה קווינסי לחבר שני מאמרי המשך, שהתפרסמו באותו מגזין ב־1839 וב־1854. הטקסט המשעשע מגולל נאום הנישא לכאורה במועדון ג'נטלמנים אקסקלוסיבי, שחבריו מטפחים עניין אסתטי בדרכים השונות והמשונות שבהן בוחרים בני אדם ליטול במזיד זה את חייו של זה. דה קווינסי שיבץ בו שלל מובאות ספרותיות, אנקדוטות היסטוריות ובעיקר הומור שחור חד כתער. עוקצנותה של הסאטירה לא דחתה כהוא זה ברבות השנים; לנוכח משיכתה הגוברת של התרבות הפופולארית אל האפל ואל המקאברי – ודי אם נזכיר, בהקשר זה, סרטי קולנוע כמו "שתיקת הכבשים", "המסור" ו"שבעה חטאים", או סדרות טלוויזיה כגון "דקסטר" ו"זירת הפשע" – נדמה שהיא אפילו ללוונטית מאי־פעם.

ל עורך המגזין בלקווד, אדון יקר,

כולנו שמענו על האגודה לקידום המידה הרעה, על מועדון אש הגיהנום¹ ועוד. בבריטון, כמדומני, נוסדה אגודה לדיכוי המידה הטובה. אגודה זו עצמה דוכאה כעבור זמן־מה, אבל חוששני שאחת נוספת פועלת בלונדון, ואופייה נתעב עוד יותר. לפי כוונותיה אפשר היה לכנותה 'האגודה לעידוד הרצח', אבל בלשון נקייה ומעודנת היא נקראת 'אגודת המבנים ברצח'. אנשיה טוענים כי מעשה ההריגה מסקרן אותם; כי הם חובבי שפיכות הדמים על שלל צורותיה, או בקצרה – שוחרי רצח. הם נוהגים ללקט ולבקר כל זוועה טרייה הנרשמת בדברי הימים של משטרות אירופה, כמו הייתה ציור, פסל או יצירת אמנות אחרת. אבל אֵל לי לטרוח בניסיון לתאר את רוח מפגשיהם, שעה שתוכלו להתרשם בעצמכם מאחת "ההרצאות החודשיות" שנישאו בפני האגודה בשנה שעברה. הרצאה זו נפלה לידי במקרה, על אף משנה הזהירות שנוקטת האגודה כדי להרחיק את פעילותה מעין הציבור. פרסום ההרצאה ידאיג את אנשי האגודה – וזו בדיוק מטרת. אני מעדיף בהחלט לגרום לפירוקם בדרך שקטה – לפנות באמצעותכם לדעת הקהל – במקום להביא לחשיפת שמותיהם בעקבות עתירה לרשויות האכיפה. אבל אם דרכי זו תיכשל, אעתור גם אעתור לרשויות, שכן שערורייה היא שדברים כאלה יתרחשו בארץ נוצרית. אפילו בארצות

הכופרים הוקיע מחבר נוצרי את הסובלנות לרצח כפגיעה משוועת במוסר הציבורי; המחבר הזה הוא לקטנטיוס² ומן הראוי לסיים את מכתבי בציטוט מפרי עטו, ההולם מאוד את המקרה שלפנינו. "חוקים קפדניים ביותר מגוננים על חיי אדם", אמר, "אבל הנוהג התווה דרך עוקפת לטובת הרצח ומעמדן של דרישות העונג שווה כעת לזה של תביעות המצפון שנזנח"³. תשקול נא זאת אגודת הג'נטלמנים שוחרי הרצח; ואסב את תשומת לבם למשפט נוסף, חשוב עד מאד, שאנסה להעבירו בלשונו: "ובכן, אם עצם נוכחותו של אדם בעת ביצוע רצח מדביקה לו תווית של שותף לדבר עבירה, אם צפייה גרידא במעשה כורכת אותנו באשמה משותפת עם מבצע הפשע, כי אז אין מנוס מן המסקנה שהיד המנחיתה את מכת המוות באותן רציחות המתרחשות באמפיתיאטרון אינה מגואלת בדם יותר מזו של היושב מנגד ומתבונן. מי שעודד את שפיכת הדם אינו יכול להיחשב נקי ממנו; כמוהו כשותף לרצח המריע לרצח וקורא להעניק פרסים בשמו". לא שמעתי עדיין שהג'נטלמנים שוחרי הרצח של לונדון נאשמים ב"קריאה להענקת פרסים", אף שמעלליהם בהחלט נוטים לכך; אבל "עידוד הרצחים" משתמע מעצם שמה של האגודה, ובא לידי ביטוי בכל אחת משורות ההרצאה הזו שאני שולח אליך. הנני, וכו', X.Y.Z.⁴

[הערת עורך המגזין בלקווד: אנו מודים לכותב על מכתבו, וגם על המובאה מתוך לקטנטיוס, שאין רלוונטיות ממנה לעמדתו בעניין. השקפתנו, אנו מודים, שונה במקצת. אין ביכולתנו להאמין שדבריו של המרצה רציניים יותר מטיעונו של אַרסמוס בחיבורו בשבחי הסכלות,⁵ או מהצעתו של הדיקן סוויפט לאכול ילדים.⁶ כך או כך, ברי שמן הראוי לפרסם הרצאה זו בפומבי.]

הרצאה

רבותי, היה לי הכבוד להתמנות בידי הוועדה שלכם כדי לשאת בפניכם את ההרצאה על שם ויליאמס⁷ בעניין הרצח כאחת האמנויות היפות – משימה שאולי הייתה קלה יותר לפני שלוש מאות או ארבע מאות שנה, כאשר האמנות הזו טרם הובנה כראוי והניבה רק קומץ דוגמאות גדולות. אבל דורנו העמיד לנו יצירות מופת מעשה ידי אנשי מקצוע, ואך מתבקש הוא שהציבור ידרוש שגם הביקורת תשתפר בהתאם. הפרקטיקה והתיאוריה חייבות להתקדם יד ביד. אנשים מתחילים להבין שלהרכבתו של מעשה רצח נאה דרושים יותר משני כסילים – קוטל ונקטל – סכין, ארנק וסמטה אפלה. תכנון, רבותי, קומפוזיציה,

אור וצל, שירה, רגש, כל אלה נחשבים כעת הכרחיים לניסיונות מסוג זה. מר ויליאמס רומם את אידיאל הרצח עבור כולנו, והעלה בכך עד מאוד את דרגת הקושי של משימתי. כמו אייסכילוס או מילטון בשדה השירה, כמו מיכלאנג'לו בציור, הוא הביא את אמנותו לנקודה של נשגבות כבירה; וכפי שמציין מר וורדסוורת', במובן מסוים הוא "יצר את הטעם המאפשר את ההנאה ממנו".⁸ שרטוט תולדות האמנות הזו, ובחינת עקרונותיה בעין ביקורתית, הם כעת חובתם של "מביני עניין" ושל שופטים הקרוצים מחומר שונה מזה של שופטי בית המשפט של הוד מלכותו.

לפני שאפתח, אבקש לומר מילה או שתיים לכמה טרחנים האוהבים לדבר על אגודתנו כאילו הייתה בלתי מוסרית במידה כלשהי. בלתי מוסרית! השם ישמור. רבותי, למה מתכוונים האנשים? אני בעד מוסריות, ותמיד אהיה, ובעד המידה הטובה וכל זה; ואני מכיר היום ואכיר תמיד בכך שרצח, תהא תוצאתו אשר תהא, הוא קו התנהגות בלתי ראוי, מאוד בלתי ראוי; ואיני מהסס להצהיר שכל מי שעוסק ברצח הוא בהכרח אדם שחשיבתו אינה תקינה ועקרוניתו משובשים. בוודאי לא אסייע בידו ולא אעזור לו בחשיפת מקום המסתור של קרבנו, מעשה שמורליסט גדול מגרמניה הכריז כי הוא חובתו של כל אדם טוב;⁹ נהפוך הוא – אתרום שילינג ושישה פְּנִי לטובת מעצרו, כלומר שמונה-עשר פְּנִי יותר ממה שגדולי המורליסטים תרמו אי-פעם למטרה זו. אך מה בכך? לכל דבר בעולמנו יש שני צדדים. לרצח, לדוגמה, אפשר להתייחס מן הצד המוסרי – כפי שעושים על פי רוב מעל דוכן הכנסייה, כמו גם בבית המשפט – אלא שזהו, אני מודה, צדו החלש; אבל אפשר גם לטפל בו מן הצד האסתטי, כפי שקוראים לכך הגרמנים, כלומר לבחון אותו באספקלריה של הטעם הטוב.

כדי להדגים זאת אֶתְּלֶה בסמכותם של שלושה אישים ידועים שם: סמואל טיילור קולרידג', אריסטו ומר האושיף הרופא.¹⁰ נתחיל עם סט"ק. לילה אחד, לפני שנים רבות, שתיתי עמו תה ברחוב בְּרִנְרִז (אגב, יחסית לאורכו הקצר היה זה רחוב שופע דיירים ברוכי כישרון). היו שם עוד אחרים מלבדי; ובין כמה עיונים חומרניים בתה ובטוסט, לגמנו כולנו בצמא דיסרטיציה על פְּלוֹטִינוֹס משפתי הקלאסיות של סט"ק. פתאום נשמעה הקריאה "שריפה – שריפה!" שלאחריה אצנו החוצה כולנו, מורה ותלמידים, אפלטון וחוג חסידיו, להוטים לצפות במחזה. האש בערה ברחוב אוקספורד, בחנותו של יצרן פסנתרים; וכיוון שמובטח היה לנו כי תהא זו דליקה ראויה לשמה, הצטערתי על שמחויבותי הרחיקו אותי מחבורתו של מר קולרידג' טרם הגיעו העניינים לכלל משבר. כעבור ימים אחדים, כאשר נפגשתי עם מארחי האפלטוני, הזכרתי לו את

המקרה, והתחננתי לשמוע כיצד נסתיים המפגן המבטיח ההוא. "אה, אדוני", אמר הוא, "הוא נגמר רע כל כך, שקטלנוהו פה אחד". ובכן, האם ישנו מי שמניח שמר קולרידג' – נוצרי ראוי, ללא ספק, גם אם עב־בשר מכדי להיחשב לצדיק של ממש – היה מצית את האש במו ידיו, או שהיה מסוגל לאחל רעה לאיש המסכן ולפסנתריו (שרבים מהם היו, בלי ספק, מן הסוג מרובה הקלידים)?¹¹ נהפוך הוא, אני מכיר אותו כאחד מאותם אנשים שהייתי מוכן להמר על חיי שיפעילו כבאית בשעת הצורך, הגם שמשמניו היו מקשים על מידותיו הטובות לעבור מבחן לוהט כל כך. אבל מה אירע במקרה המדובר? למידה הטובה לא היה כלל ביקוש. עם הגיען של הכבאיות, הועברה המוסריות על כבודתה לתחום אחריותה של חברת הביטוח.¹² וכיוון שכך, הייתה לו הזכות המלאה לספק את צורכי הטעם. הוא זנח את כוס התה שלו; האם לא נמצא ראוי לקבל דבר־מה בתמורה?

אני טוען שבנסיבות האמורות גם גדול הצדיקים זכאי היה להתמוגג מן השריפה או לשרוק לה בוז – כמו לכל הופעה המטפחת ציפיות בקרב הציבור ואז מנחילה לו אכזבה. ושוב, אם לצטט בר סמכא גדול, מה אומר הסֵטאגירי?¹³ הוא מתאר (בספר החמישי, דומני, למטפזיקה שלו) את מה שהוא מכנה גנב מושלם; ואילו מר האושיפ חיבר ספר על הפרעות עיכול שבו אין הוא מתבייש לחלוק עמנו את התפעלותו מכיב מסוים שאותו שזפו עיניו ולכנותו בתואר "יפהפה". ובכן, האם יעז משהו לטעון שיכול אריסטו לראות בגנב דמות מושלמת, או שעלול מר האושיפ להתאהב בכיב? כידוע, אריסטו עצמו היה טיפוס מוסרי כל כך, עד שלא הסתפק בכתיבת אתיקה. מהדורת ניקומכוס בכרך אוקטבו אחד, אלא העמיד שיטה נוספת, ששמה מאַנְה מוֹרַאליה, או "אתיקה גדולה". לא ייתכן, אם כן, שאדם המחבר אתיקה כלשהי, קטנה כגדולה, יתפעל מגנב בחור שכזה. ובעניין מר האושיפ – הרי ידוע היטב שהוא הכריז מלחמת חורמה על כל הכיבים; ומבלי שיניח לעצמו להתפתות לקסמיהם, הוא מבקש לסלקם כליל ממחוז מידלסקס. אלא שהאמת היא שהן הגנב והן הכיב, מגונים ככל שיהיו כשלעצמם, עשויים בכל זאת להתברך באינספור דרגות של מצוינות ביחס לאחרים מסוגם. שניהם נחשבים אמנם לפגמים – זה נכון; אבל כיוון שהפגם הוא מהותם, עצם גדולתו של ליקוים מקרבת אותם לשלמות. *Spartam nactus es, hunc exorna* [ספרטה היא מנת חלקך: קְשֵׁטָה!]¹⁴ גנבים כאוטוליקוס¹⁵ או כמר ברינגטון,¹⁶ וכיב טרופי זללני, המתפשט בגוף ללא הפרעה, עשויים להיחשב בצדק לאידיאליים מסוגם – לא פחות מן הפורטולקה המושלמת ביותר בין הפרחים, שמן הניצן מתפתחת לכדי "ציץ אור",¹⁷ או, אם ליטול דוגמה מפרחי האדם, מן הנערה היפה ביותר,

המתהדרת בכל פאר הנשיות. וכך ניתן לדמיין לא רק את אידיאל קסת הדין (כפי שהמחיש מר קולרידג' בהתכתבותו הידועה עם מר בלקווד) – דמיון שאינו מרשים במיוחד, שהרי קסת דיו היא ממילא דבר ראוי לשבח, הזוכה בהוקרתה של החברה – אלא גם את שלמותו של הפגם עצמו.

באמת, רבותי, אני מתנצל על כמות גדולה כל כך של פילוסופיה בעת ובעונה אחת. הרשו לי אפוא ליישמה כעת. כאשר רצח כלשהו אמור להתרחש בעתיד, ושמועה בעניינו מגיעה לאוזניכם, ראוי בהחלט להתייחס אליו על דרך המוסר. אבל הניחו נא, לצורך העניין, שהסיפור תם ונשלם; הניחו נא שהקרבן המסכן כבר נגאל מייסוריו, והנבל אשר ביצע זאת התנדף כעשן, ואין איש יודע לאן. הניחו נא, לבסוף, שעשינו כל שביכולתנו, שפשטנו את רגלינו בניסיון להכשיל את הברנש במנוסתו, אבל לשווא – היה ואיננו. מהי התועלת, אני שואל, באימוצן של מידותינו הטובות מעבר לכך? הפרשנו די למוסריות; וכעת בא תורם של הטעם הטוב והאמנויות היפות. אירע דבר עצוב, בלי ספק, עצוב מאוד; אבל אנוחנו אין בכוחנו לתקנו. על כן נפיק את המיטב מעסק ביש; וכיוון שאי-אפשר לחלץ ממנו שום ברכה מוסרית, הבה נתייחס אליו מבחינה אסתטית ונראה אם טיפול כזה יישא פרי. זה ההיגיון שידריך אדם שראש לו על כתפיו. ומה נותר עוד לעשות? נייבש אפוא דמעותינו, ואולי נחוש מעט קורת רוח בגלותנו שפָּרְשָׁה הנחשבת לשערורייה מוסרית עשויה להתגלות כהופעה משובחת בהחלט אם משיתים עליה את שיפוטו של הטעם. וכך בא כל העולם על סיפוקו: נמצאה הצדקה למימרה הישנה שאין רוח רעה מלבד זו שאינה נושבת במפרשיו של מאן דהוא; ושוחר התחביבים, שעד כה היה סר וזעף משום שהקדיש תשומת לב יתרה למידה הטובה, מתחיל ללקט את הפירורים, והצהלה גואה בו. למידה הטובה ניתנה ההזדמנות למלא את תפקידה; מכאן ואילך שומה על אנינות הטעם ואהבת האמנות לספק את צורכיהן. זהו העיקרון, רבותי, שצריך להנחותנו במסענו מקין ועד מר תִּרְטֹל.¹⁹ הבה נשוטט אפוא יד ביד, בהתפעלות מתענגת, בגלריה הגדולה הזו של הרצח, ואנסה להפנות את תשומת לבכם למוצגים שמן הראוי להעמידם למבחנה של הביקורת.

הרצח הראשון מוכר לכולכם. כממציאו של הרצח וכאבי האמנות, קין היה בוודאי אדם בעל כישרון יוצא דופן. כל הקיינים חוננו בכישרון. נדמה לי שתובל קין המציא את הצינורות או משהו כזה.¹⁹ אבל מקורי וכישרוני ככל שיהא האמן, כל אמנות הייתה אז בחיתוליה, עובדה שהביקורת צריכה לזכור.

אפילו עבודתו של תובל בוודאי לא הייתה זוכה כיום להערכה רבה בשפילד.²⁰ לפיכך, לא נמעיט בערכו של קין (קין רבא, כוונתי) אם נאמר שביצועיו היו רק ככה-ככה. מילטון חשב כנראה אחרת. נדמה שהרצח הזה היה חביב עליו במיוחד, שהרי הוא טורח כל כך לצבוע אותו בצבעים עזים:

וייחר לו; ובדרכם פגע באבן בו.

הכהו אל החמץ והרגו.

נפל חור כמת נפח נפשו בדם קולח.²¹

ריצ'רדסון, הצייר,²² שהיה בעל חושים מחודדים ליצירת רושם, מתייחס לעניין בעמ' 497 של ספרו הערות על גן העדן האבוד. "על פי הסברה הרווחת", הוא כותב, "קין הכה את אחיו באבן גדולה; מילטון מקבל זאת, אך מוסיף גם פצע גדול". במקרה זה מדובר בתוספת שקולה; אלמלא רוממה גסותו של הנשק והועשרה בגווני חמים ושותתי דם, לא הייתה במעשה כל איכות שתבדילה משאר מעלליה של האסכולה הפראית – כאילו בוצע בידי קיקלופ, בלא מדע, כוונה תחילה או כל דבר פרט לעצם של כבש. אני עצמי מרוצה מן השיפור – בעיקר משום שהוא מעיד כי מילטון היה משוחרי התחום. אשר לשייקספיר, איש לא התעלה עליו, כפי שמוכיחים יפה תיאוריו את קטילתו של דוכס גלוסטר בהנרי השישי, את חיסולו של דאנקן, את רצח באנקו וכן הלאה.

לאחר שהונחו יסודות האמנות, מצער להיווכח כי זו נמנמה בלא שיפור לאורך דורות רבים. למעשה, אני נאלץ לדלג קדימה, אל העידן הנוצרי, ולפסוח על כל הרציחות שבוצעו לפני כן, בשם הקודש או בשם החול, מאחר שאינן ראויות לתשומת לב כלשהי. יוון, אפילו בתקופת פריקלס, לא הפיקה מקרבה ולו רצח משובח אחד; ורומא ניחנה בכישרון אמנותי מוגבל מכדי שתצליח במקום שבו הכזיב מודל החיקוי שלה. הרי השפה הלטינית שוקעת תחת עצם רעיון הרצח. "האיש נרצח" – כיצד יישמע הדבר בלטינית? Interfectus est, interemptus est [נהרג, חוסל] – כלומר סתם הריגה; הלטיניות הנוצרית של ימי הביניים נאלצה אפוא להמציא מילה חדשה, המאפילה על כל המושגים הקלאסיים הרופסים. Murdratus est, פוסק הדיאלקט הנשגב יותר של התקופה הגותית. כל אותה עת, האסכולה היהודית של הרצח שימרה את המעט שאמנות זו כבר הספיקה להניב, וטיפין טיפין העבירה אותו לעולם המערבי. אכן, האסכולה היהודית תמיד הייתה ראויה להוקרה, אפילו בחשכת ימי הביניים – כפי שמוכיחה פרשת יו מלינקן, שצ'וסר חולק לה כבוד בהזכירו אותה בנאום ששם בפיה של אם המנזר.²³

אם נחזור לרגע אל העת העתיקה הקלאסית, איני יכול שלא לחשוב שקטילינה, קלודיוס וכמה מאנשי החוג ההוא היו עשויים להפוך לאמנים מן השורה הראשונה;²⁴ ומכל בחינה יש להצר על כך שטרונותו של קיקרו גזלה מארצו את ההזדמנות היחידה שנפלה בחלקה להצטיין בתחום. כקרבן רצח, אין אדם שהיה ממלא את התפקיד טוב ממנו. אלוהים! איך היה גועה בבהלה אילו שמע את קטגוס²⁵ תחת מיטתו. לו יכולנו להאזין לו, היינו מוצאים בוודאי את העניין משעשע בהחלט; ובטוחני, רבותי, שהיה מבכר את החוננוּח הטמונה בהסתתרות בארון, או אפילו בביוב, על פני הכבוד שבעימות עם האמן הנועז.

הגענו עתה אל חשכת ימי הביניים (וכוונתנו כאן, כמי שמבקשים לדייק, במיוחד למאה העשירית, ולשנים הסמוכות לה). באופן טבעי, תקופה זו אמורה הייתה להאיר פניה לאמנות הרצח, כפי שנטתה חסד לאדריכלות הכנסיות, לאמנות הוויטראז'ים וכן הלאה. ואמנם, בשלהי אותו עידן צצה והופיעה דמות מופת באמנות שלנו, וכוונתי לזקן מן ההרים.²⁶ הוא אכן היה אור לגויים, ואיני צריך לומר לכם שהמילה assassin נגזרת מפועלו. הוא היה שוחר רצח נלהב כל כך עד שאפילו ניסיון התנקשות בחייו שלו עצמו הסב לו קורת רוח רבה; האמן, שנמנה עם המרצחים החביבים עליו נכשל אמנם, אך הזקן, שרווה נחת מן הכישרון שהפגין בן טיפוחיו, מינהו לדוכס, הבטיח אדמה לבנותיו והקצה לו גמלה לשלושה דורות. התנקשות היא ענף של אמנות הדורש התייחסות מיוחדת, ואקדיש לה הרצאה שלמה. בינתיים אציין רק כמה מוזר שתחום זה מתפתח בזינוקים נחשונים. אך מתחיל הטפטוף – וכבר בא השיטפון. דורנו שלנו מתהדר בכמה דוגמאות נאות; רק לפני כמאתיים שנה נרשם מקבץ מרשים ביותר של רציחות מסוג זה. כמעט מיותר לציין שכוונתי לחמש יצירות מרהיבות – להתנקשויות בחיי וילם מאורנז', אנרי הרביעי מצרפת, דוכס באקינגהם (שאת תיאורו המצוין תמצאו במכתבים שפרסם מר אָלִיס, מן המוזיאון הבריטי), גוסטבוס אדולפוס וֹלְנֶשְׁטֵיין.²⁷ מחברים רבים, והארט ביניהם,²⁸ מפקפקים בטענה כי מלך שבדיה נפל קרבן למעשה רצח – אבל טעות בידם. הוא חוסל, ורציחתו הייתה ייחודית במעלה, משום שאירעה בצהרי היום ובשדה הקרב – נגיעה מקורית שכמותה לא נמצא בשום יצירת אמנות אחרת. אכן, שוחר הרצח המתקדם יפיק תועלת מרובה מחקירת כל ההתנקשויות הללו. כולן אֶקְסֶמְפְּלָרִים, שעליהם אפשר לומר *Nocturnâ versatâ manu, versate diurne* [הפכו בהם יומם ולילה].²⁹ בעיקר בלילה.

אין להתפלא על אותן התנקשויות בנסיכים ובמדינאים; שינויים חשובים תלויים לא אחת במותם, ובמעמדם הרם הם חשופים במיוחד למזימתו של כל אמן החושק בהותרת רושם סוחף. אבל ישנו סוג נוסף של התנקשויות, שתחילתו בשלב מוקדם של המאה השבע-עשרה, המפתיע אותי באמח; כוונתי להתנקשויות בפילוסופים. שהרי, רבותיי, עובדה היא שכל פילוסוף בולט במאתיים השנים האחרונות נרצח, או לפחות כמעט נרצח. למעשה, אם אדם מתכנה פילוסוף, ומעולם לא נעשה ניסיון להתנקש בחייו, תוכלו להיות סמוכים ובטוחים שאין בו ולא כלום; וקשה להתווכח עם הטענה המועלית כנגד הפילוסופיה של לוק (אם יש בה צורך מלכתחילה), שצווארו של ברנש זה הסתובב בעולמו במשך שבעים ושתיים שנה מבלי שאיש יטרח לשספו. כיוון שמקרים פילוסופיים אלה אינם ידועים כל כך, אקרא כאן מאמר מוסגר בנושא, בעיקר לשם הפגנת למדנותי שלי.

הפילוסוף הגדול הראשון שהעמידה לנו המאה השבע-עשרה (פרט לגיליאנו) היה דקארט; ואם ניתן אי-פעם לומר על אדם שאך כפסע היה בינו ובין מיתה לא טבעית בידיו של מרצח, הרי זה האיש. בכרך הראשון של ספרו חיי מר דקארט מספר בֶּאֱיָה³⁰ שבשנת 1621, כאשר היה בן עשרים ושש לערך, שוטט לו הפילוסוף כדרכו (שכן היה חסר מנוחה), ובהגיעו לנהר אלבה, עלה על ספינה למזרח פריזלנד.³¹ מה יכול היה לבקש לו במזרח פריזלנד – את זאת לא גילה איש מעולם; ואולי הביא זאת בחשבון בעצמו, כי עם הגיעו לאֶמְבֶּדן, החליט להפליג מיד למערב פריזלנד. כיוון שהיה קצר רוח ביותר, שכר לו סירת מפרש ועמה מספר ימאים על מנת שיביאוהו למחוז חפצו. אלא שעם צאתו לים ציפתה לו הפתעה משמחת: מתברר שנקלע לחברת רוצחים. צוותו, מספר מר בֶּאֱיָה, התגלה במהרה כחבר בני בלייעל – ולא חובבנים כמונו, רבותיי, אלא אנשי מקצוע – שפסגת שאיפותיהם, באותו הרגע, הייתה לחתוך את גרוננו. אבל הסיפור מענג מכדי שנקצר בו; אביא אותו אפוא במדויק, כפי שהוא מופיע אצל הביורגר:

מר דקארט היה לבדו עם משרתו, שעמו שוחח בצרפתית. המלחים, שסברו כי הוא סוחר זר ולא איש צבא, הסיקו שהאדון נושא כסף על גופו. לפיכך, הגיעו להחלטה שעלולה הייתה להמיט אסון על ארנקו. אלא שבניגוד לשודדים מן היערות, שאינם צריכים לחשוש לעורם במקרה שיבחרו לשחרר את טרפם, שודדי הים אינם יכולים להניח לנוסע לעלות על היבשה מבלי

להסתכן כי ייתפסו. אנשי צוותו של מר דקארט ערכו את ההכנות המתאימות כדי למנוע תרחיש כזה. הם הבחינו כי הוא זר שמרחוק בא, שאינו מכיר את הארץ, ושאינו יודע לטרוח על אודותיו אם ייעדר.

חֶשְׁבוֹ, רבוֹתִי, על כלבי פריזלנד הללו, דנים בפילוסוף כאילו היה חבית של רום:

מִזְגֹּ, צִינּוֹ, היה מתון וסבלני מאוד; ואם לשפוט לפי עדינות הליכותיו והנימוס שנהג בהם, היה בוודאי טירון צעיר. לכן הסיקו שיקל עליהם להיפטר ממנו. הם לא התביישו לדון בעניין כולו בנוכחותו, מאחר שהניחו כי אינו מבין כל שפה אחרת מלבד זו שבה שוחח עם משרתו; ודיוניהם הסתכמו בהחלטה הבאה – לרצוח אותו, ואז להשליכו לים ולהתחלק בשלל.

סלחו לי על נימת הגיחוך, רבוֹתִי, אבל האמת היא שאני צוחק תמיד בחשבי על המקרה הזה; שני דברים בו משעשעים כל כך. הראשון הוא הבהלה הנוראה או ה"שקשוק" (כפי שאנשי איטון קוראים לה) שבוודאי תקפו את דקארט למשמע התכניות המפורטות לגבי מותו שלו, לווייתו, ירושתו וניהול עיזבונו. אבל הדבר השני, הנראה לי מצחיק עוד יותר בפרשייה זו, הוא שאילו היו לכלבים הפריזלנדיים האלה "ביצים" לא היינו זוכים לפילוסופיה קרטזיאנית; ואת המענה לשאלה איך היינו מסתדרים בלי תשורה זו, בהתחשב בכל הכרכים הכבדים שהניבה, אותיר ליצרני ארגזי נסיעות³² מכובדים.

אבל נמשיך: למרות הפחד האיום שפקדו, גילה דקארט רוח קרב, וכך עורר יראת כבוד בנבלים האנטי-קרטזיאנים הללו. "משמצא", אומר מר בֶּאִיֶה, "שהעניין רציני בהחלט, זינק מר דקארט על רגליו בן-רגע, לבש ארשת חמורה שמוגי הלב לא ציפו לה, ובפנותו אליהם בשפתם, איים לדקורם אם יעזו לעלוב בו". אין ספק, רבוֹתִי, שאילו שופדו המנוולים העלובים הללו כעֶפְרוֹנִים על החרב הקרטזיאנית, היו זוכים בכך לכבוד רם בהרבה מן הראוי להם. אני שמח אפוא שמר דקארט לא מימש את איומו ולא גזל מן הגרדום את מנת חלקו ההולמת, מה גם שלא יכול היה בשום אופן להשיב את כלי השיט אל הנמל לאחר קטילת צוותו; לו עשה זאת, היה ממשיך לשוט עד עולם בְּאֹדְרֶזָה,³³ והימאים היו חושבים אותו בטעות להולנדי המעופף.³⁴ "העזוז שהפגין מר דקארט", אומר הביוגרף שלו, "הילך קסם על חדלי האישים האלה. התדהמה שאחזה בהם נטעה בהם בלבול והסתירה מעיניהם את יתרונם. הם הובילו אותו אפוא ליעדו בכל הֶבְטָחָה שיכול היה לקוות לה".

אולי תשוו בדעתכם, רבותיי, שיכול היה מר דקארט להיזכר בדברי קיסר למפעיל המעבורת המסכן שלו – “Cæsarem vehis et fortunas ejus” [אתה מסיע את קיסר ואת גורלו]³⁵ – ולומר לצריו: “כלבים, אינכם יכולים לשסף את גרוני, כי את דקארט אתם נושאים ואת הפילוסופיה שלו”; ואז יכול היה להתריס נגדם בנחת שרק יעזו לפגוע בו. מחשבה דומה חלפה בראשו של קיסר גרמני שהזהר לסור מדרכה של הרעשה ארטילרית והשיב: “הס! בנאדם. האם שמעת אי-פעם על פגז תותח שהרג קיסר?” איני יודע בקשר לקיסר, אבל פחות מזה נדרש כדי להרוס פילוסוף; והפילוסוף הדגול הבא של אירופה אכן נרצח בלי ספק. היה זה שפינוזה.

אני מכיר היטב את הדעה המקובלת, הגורסת שהלה נפטר במיטתו. אולי אכן הלך לעולמו שם, ובכל זאת נרצח. זאת אוכיח באמצעות ספרו של מר ז'אן קולרוס,³⁶ שפורסם בבריסל בשנת 1731 תחת הכותרת חיי שפינוזה, ובו תוספות רבות המבוססות על ביוגרפיה שחיבר אחד מידידיו של הפילוסוף. שפינוזה מת ב־21 בפברואר 1677, כאשר היה בן ארבעים וארבע שנים. זה כשלעצמו מעורר חשד; ומר ז'אן מודה שראיות מסוימות תומכות במסקנה “שמותו לא היה טבעי לגמרי”. כיוון שחי בהולנד – ארץ לחה, ארץ של יורדי ים – עלולות הבריות לשער שבוודאי הרבה לכבד עצמו במשקה, ובפרט בפונץ,³⁷ שרק התגלה אז. אין ספק שיכול היה לעשות זאת; אלא שלא כך היה. מר קולרוס מדווח שהיה “מתון מאוד בשתייה ובאכילה”. ואף שצצו פה ושם כמה סיפורים פרועים על השימוש שעשה בעסיס הדודא ובאופיום, אף אחד מן הפריטים האלה אינו מופיע בחשבון הרוקח שלו. כיוון שחי אפוא במתינות כזו, כיצד ייתכן שמת מוות טבעי בגיל ארבעים וארבע? האזינו נא לדיווח הביוגרף שלו: “ביום ראשון בבוקר, 21 בפברואר, לפני שעת התפילה בכנסייה, ירד שפינוזה במדרגות ושוחח עם בעל הבית ורעייתו”. עיניכם הרואות שבשעה זו, עשר בבוקר ביום ראשון, שפינוזה עודנו חי, וחי יפה בהחלט. אבל מתברר “שהזמין מאמסטרדם רופא מסוים”, שהביוגרף מכנה רק ל”מ. “אותו ל”מ הנחה את בני הבית לרכוש תרנגול זקן ולבשלו מיד, כדי ששפינוזה יוכל ללגום מרק בשעת הצהריים. כך אמנם עשה שפינוזה, ואחרי שבעל הבית ואשתו שבו מן הכנסייה אכל גם מעט מן התרנגול בתיאבון בריא”.

“אחר הצהריים נותר ל”מ ביחידות עם שפינוזה, ואילו בני הבית שבו לכנסייה. עם חזרתם גילו, למרבה פליאתם, ששפינוזה מת בסביבות השעה שלוש, בנוכחות ל”מ. זה האחרון עזב לאמסטרדם באותו ערב עצמו, בספינת הלילה, בלי שיקדיש מחשבה יתרה לנפטר. בלי ספק היה לו קל יותר לוותר

על חובתו זו לאחר שנטל לעצמו דוקאטון,³⁸ מעט כסף, סכין שניצבו עשוי מתכת יקרה, וחמק עם שללו". הנה כי כן רואים אתם, רבותיי, שהרצח ברור כשמש, כמו גם השיטה שבה בוצע. ל"מ המית את שפינוזה בעבור כספו. ש' המסכן היה הרי חולה, כחוש וחלש. כיוון שלא נשפך כל דם, ל"מ בוודאי השכיב אותו במיטתו וחנק אותו בכרית, וזאת לאחר שהאיש האומלל בוודאי כבר נחנק למחצה מן הסעודה הנוראה. אבל מי היה ל"מ? בוודאי לא היה זה לינדלי מארי,³⁹ שכן אותו ראיתי ביורק ב-1825; ופרט לכך, איני סבור שהיה עושה דבר כזה, וודאי לא למדקדק כמותו – שהרי כידוע לכם, רבותיי, שפינוזה חיבר ספר מכובד ביותר על הדקדוק העברי.

הובס לא נרצח, אף שאיני מבין מדוע, או בשמו של איזה עיקרון. הייתה זו רשלנות איומה מצד אנשי המקצוע של המאה השבע-עשרה; שכן, מכל בחינה יכול היה לשמש קרבן רצח מעולה. פרט לכך שהיה כחוש ורזה, ביכולתי להוכיח שהיה בעל ממון וגם (מה שמצחיק מאוד) לא הייתה לו זכות כלשהי להתנגד; שהרי, כפי שגורס הובס עצמו, עוצמה שאין לעמוד בפניה מקימה זכות מן הסוג הנעלה ביותר, כך שאין לסבול את מריו של אדם המסרב להירצח שעה שהכוח המתאים מבקש להמיתו. אבל רבותיי, אף שהובס לא נרצח, אני שמח להבטיח לכם ששלוש פעמים היה קרוב מאוד לכך. הפעם הראשונה הייתה באביב 1640, לאחר שהפיץ כביכול מנשר קטן, בשם המלך, נגד הפרלמנט. הוא מעולם לא הציג את המסמך הזה, אגב; אבל לדבריו, "אילולא פיזר הוד מלכותו את הפרלמנט" (במאי), "הייתה נשקפת סכנה לחיי". אלא שהפיזור לא הועיל; בנובמבר אותה שנה התאסף הפרלמנט הארוך, והובס, ששוב חשש לחייו, נס על נפשו לצרפת. זכרו את שיגעונו של ג'ון דניס,⁴⁰ שהאמין כי לוואי הארבעה-עשר יתבע את הסגרתו כתנאי לחתימת הסכם שלום עם המלכה אן, ועל בסיס סברה זו אכן נמלט מן החוף. בצרפת הצליח הובס לדאוג יפה לצווארו במשך עשר שנים; אבל בסוף התקופה פרסם את כוונתו שלו, כדי להתחנף לקרמוול. במהרה החל הפחדן הזקן "לשקשק" בפעם השלישית; הוא דמיין את חרבות הקוואליירים⁴¹ מאיימות על צווארו שוב ושוב, ונזכר מה עלה בגורלם של שגרירי הפרלמנט בהאג ובמדריד. "אז", הוא כותב, בלטינית הגרועה שבה חיבר את האוטוביוגרפיה שלו,

Tum venit in mentem mihi Dorislaus et Ascham;
Tanquam proscripto terror ubique aderat.

[עלו בדעתי דוריסלאוס ואשם;⁴²

כפי שהאימה מצויה בכל עבור הנידון].

הובס נמלט אפוא חזרה לאנגליה. אין לכחד שראוי היה לחבטות נמרצות בגין כתיבת ליוחן, ולמכות כפולות ומכופלות על שחיבר פנטמטר המסתיים בשורה "כפי שהאימה מצויה בכל עבור הנידון".⁴³ אבל איש לא סבר מעולם שהוא ראוי לעונש חמור מהכאה; הסיפור כולו אינו אלא התרברבות. במכתב פוגעני ביותר שכתב "לאדם מלומד" (הלוא הוא וואליס המתמטיקאי),⁴⁴ מוסר הובס גרסה שונה למדי, וטוען שברח הביתה "משום שלא רצה להפקיד את ביטחונו בידי הכמורה הצרפתית". בכך רמז שעלול היה להירצח בגלל דתו, בדיחה גדולה בלי ספק – שתום יועלה על המוקד עקב אמונה דתית.⁴⁵

בין שהייתה זו התרברבות ובין אם לאו, ברור שהובס פחד כל ימיו להירצח. את זאת יוכיח סיפור שאספר לכם. הוא אינו לקוח מכתב יד, אבל כפי שאומר מר קולרידג', הוא טוב ככתב יד. מקורו בספר שנשכח לגמרי בינתיים: בחינת אמונתו של מר הובס בפגישה בינו ובין תלמיד כמורה. איש אינו חתום על הספר, שפורסם כעשר שנים לפני מותו של הובס, אך מחברו הוא טניסון, אותו ברנש שכעבור שלושים שנה לערך ירש את טילוטסון כארכיבישוף של קנטרברי. האנקדוטה הפותחת את החיבור מגוללת בפנינו את הסיפור הבא: איש דת אחד (טניסון עצמו, בלי ספק), יצא מדי שנה לטיול בן חודש בחלקים שונים של האי. באחד משיטוטיו (1670) ביקר בפסגה בדריביר, חדור ברושם שהותיר בו תיאורו של הובס את המקום.⁴⁶ כיוון שהיה בסביבה, לא יכול היה שלא לבקר בבקסטון; וממש עם הגיעו לשם שפר עליו גורלו ונתקל בחבורת ג'נטלמנים שירדו מסוסיהם ליד דלת הפונדק. אחד מהם, אדם רזה וגבוה, התגלה כמר הובס עצמו, שהגיע כנראה ברכיבה מצ'אטסוורת'. בהציגו עצמו ללביא דגול כזה, לא יכול היה התייר אלא להצטייר כטיפוס טרחני. למרבה המזל, שניים מבני לווייתו של הובס נקראו פתאום לעזוב בדחיפות; כך שלמשך יתרת שהותו בבקסטון נפל בחלקו הכבוד לשהות ביחידות במחיצת לויתן ולהתבסס עמו בערב. הובס, מתברר, הפגין בתחילה נוקשות, כיוון שנרתע מאנשי דת, אבל התרכך בהדרגה, ונעשה חביב ומשעשע עד מאוד. השניים נדברו אפוא ללכת יחדיו לבית המרחץ. איך העז טניסון לפזז באותם המים עם לויתן, לא אוכל להסביר, אבל כך היה: הם השתעשעו יחדיו כשני דולפינים, אף שהובס בוודאי היה זקן כמו הגבעות עצמן. "באותן הפוגות שבהן נמנעו משחייה או צלילה שוחחו על עניינים רבים הקשורים למרחצאות הקדמונים ולמוצא המעיניות. לאחר שבילו כך שעה, יצאו מן האמבט, התגבבו, התלבשו והתיישבו בציפייה לארוחה דשנה. אלא שתכניותיהם התמימות הופרעו בידי קטטה זוטא שפרצה בין כמה מן האנשים הגסים יותר שנכחו במקום. מר הובס נראה מוטרד מאוד מן

המתרחש, אף שישב במרחק לא קטן מן המתקוטטים". ומדוע הוטרד, רבותיי? בלי ספק אתם מדמים לכם איזו אהבת שלום והרמוניה תמימה וסתמית, כראוי לאיש זקן ופילוסוף. אבל הקשיבו – "זמן-מה הפגין אי-שקט, וסיפר פעם או פעמיים, בקול שקט וזהיר, כאילו דיבר לעצמו, כיצד נרצח סקסטוס רוסקיוס"⁴⁷ אחרי ארוחת הערב ליד מרחצאות פלסינה. כמה הולמת את המקרה הזה אותה הערה שהשמיע קיקרו ביחס לאפיקורוס האתיאיסט, שעליו אמר כי דווקא הוא, מבין כל בני האדם, חשש יותר מכול מן הדברים שבז להם – המוות והאלים"⁴⁸. רק משום ששהה בקרבת בית מרחץ בשעת ארוחת הערב, האמין מר הובס כי הוא עלול לסבול ממנת גורלו של סקסטוס רוסקיוס. איזה היגיון יכול אדם למצוא בכך, אלמלא חלם תמיד על רצח? הנה לפניכם הלוייתן, שאינו חושש עוד מפגיונות הקוואליירים האנגלים או הכמרים הצרפתים, אבל "נחרד ממנוחתו"⁴⁹ בגין קטטה במסבאה בין כמה כפריים ישרים מדברישר, שהיו נתקפים בוודאי פחד מוות למראה דמותו שלו, הדחלילית והכחושה.

מלבראנש, תשמחו לשמוע, אמנם נרצח. רוצחו מוכר לכולנו: היה זה הבישופ ברקלי.⁵⁰ הסיפור ידוע, אף שעד היום לא הואר באור הנכון. ברקלי נסע בצעירותו לפריז וביקר את האב מלבראנש. הוא מצא אותו מבשל בתאו. לטבחים תמיד היה מזג רע, ולסופרים עוד יותר; מלבראנש היה שניהם גם יחד. ויכוח פרץ ביניהם. הכומר הזקן, שהיה משולהב ממילא, התרתח עוד יותר. רוגז קולינרי ומטפיזי בלבלו עליו יחדיו את מררתו; הוא עלה על משכבו, ומת. זו הגרסה המקובלת לסיפור, ו"שלל הוליכו אוזן דניה כולה".⁵¹ עובדה היא שהפרשה הושתקה מתוך התחשבות בברקלי, שניחן "בכל מידה טובה תחת השמים" (כפי שציין פופ);⁵² ידוע היטב שברקלי הוקנט בידי הצרפתי הזקן והעוקצני והתעמת עמו. התוצאה הייתה התגוששות. מלבראנש הופל לקרשים בסיבוב הראשון; השחץ ניטל ממנו ואולי היה נכנע, אבל דמו של ברקלי כבר להט בעורקיו, והוא עמד על כך שהצרפתי הזקן יחזור בו מדוקטרינת האוקזיונליזם שלו.⁵³ אלא שיריבו היה גא מדי, ונפל קרבן לחופזת הנעורים האיריים, ולעיקשותו האבסורדית שלו עצמו.

מאחר שלייבניץ עלה על מלבראנש מכל בחינה, אך הגיוני היה שגם הוא יירצח; אך לא כך קרה. אני סבור שהתקומם על רשלנות זו, וחש עצמו נעלב מן השלווה שבה העביר את ימיו. אין לי כל הסבר אחר להתנהגותו בשלהי חייו, כשהחל לרדוף אחר ממון, לצבור סכומים גדולים בזהב ולהחזיקם בביתו. היה זה בווינה, שבה הלך לעולמו; ובידינו מכתבים המתארים את דאגתו העצומה לצווארו. ועם זאת, כה עזה הייתה שאיפתו שלכל הפחות 'נסו לרצחו, עד שלא

ההין לוותר על הסיכון. פדגוג אנגלי מנוח בן ברמינגהם, ד"ר פֶּאָר,⁵⁴ נקט גישה אנוכית יותר בנסיבות דומות. הוא צבר כמות נכבדת של כלי קודש מזהב וכסף, שהופקדו לזמן־מה בחדר השינה בבית הכמורה שלו, האטון. אבל כיוון שמדי יום גבר חששו כי יירצח, דבר שידע כי לא יוכל לעמוד בו (ושכלל וכלל לא התיימר לסבול), העביר את כל הכבודה אל הנפח של האטון. בוודאי סבר שרצח נפח יכביד פחות על "שלום הרפובליקה" מרצח פדגוג. אבל שמעתי שסברה זו שנויה עד מאוד במחלוקת; וכעת נדמה שמוסכם על הכל שפרסת סוס טובה אחת שווה בערך שתיים ורבע דרשות חג.

אפשר לומר אפוא על לייבניץ שמותו נגרם בחלקו מן הפחד שיירצח ובחלקו מן הרוגז על שלא נרצח. והנה, קאנט, שלא טיפח כל שאיפה כזו, חמק אך בקושי מרוצח, וקרוב היה למוות אלים יותר מכל אישיות פילוסופית שהזכרנו להוציא דקראט. כמה אבסורדיים חסדי הגורל! הפרשה סופרה, כמדומני, בביוגרפיה אנונימית העוסקת באיש הדגול הזה. למען בריאותו הכריח עצמו קאנט, בזמן מסוים, לצעוד מדי יום שישה מיילים על דרך המלך. עובדה זו נודעה לאדם אשר מסיבות השמורות עמו גמר אומר בלבו לבצע רצח. הלה ארב לקרבנו ליד אבן המיל השלישית מקניגסברג, וקאנט, שהגיע למקום בשעה היעודה, משל היה כרכרת דואר, יכול היה כבר להיחשב כמת, אלמלא העדיף הרוצח ליטול את חייה של ילדה קטנה ששיחקה על אם הדרך ולהניח לטרנסצנדנטליסט הזקן. זה התיאור הגרמני של המקרה; אבל דעתי היא שהרוצח היה איש בעל טעם, שחש כי קטילתו של מטפיזיקאי קשיש, יבשושי ונרגן תהיה מיותרת. חזיון ראווה לא היה מופק ממילא מן המעשה הזה, שהרי במותו לא היה האיש דומה יותר למומיה מאשר בחייו.

כך, רבותי, התויתתי את הקשר בין הפילוסופיה לאמנות שלנו, עד שמצאנו עצמנו, כמעט מבלי משים, בעצם הימים האלה. לא אתאמץ להבדיל מן השנים הקודמות, שכן למעשה אין להם אופי מובחן כלשהו. המאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה, יחד עם אותו חלק מן המאה התשע־עשרה שהספקנו לבחון, מצטרפות יחדיו לתור הזהב של הרצח. היצירה הנהדרת ביותר שהעמידה המאה השבע־עשרה הייתה בלי צל של ספק רציחתו של סר אדמונד ברי גודפרי,⁵⁵ הראויה לכל שבת. בה בעת, יש לציין שמספר הרציחות לא היה גדול במאה ההיא, לפחות בקרב האמנים שלנו, עובדה שאפשר לייחסה אולי להיעדר חסות נאורה. Sint Mæcenates, non deerunt, Flacce, Marones.

[יימצאו נא מייקנאסים, פלקוס, ולא יחסרו גם מארונים].⁵⁶ לאחר שנועצתי בחצפיות בדו"חות התמותה של גרונט (מהדורה רביעית, אוקספורד, 1665),⁵⁷ אני מוצא שמתוך 229,250 בני אדם שמתו בלונדון בפרק זמן בן עשרים שנה במאה השבע-עשרה, לא יותר משמונים ושישה נרצחו; כלומר בערך ארבעה ושליש מדי שנה. זהו מספר זעום, רבותיי, מכדי לייסד עליו אקדמיה; כאשר המספר קטן כל כך, שמורה לנו הזכות לצפות לאיכות מובחרת. אפשר שכך היה; ובכל זאת אני בדעה שהאמן הדגול ביותר במאה ההיא לא ישווה לטוב ביותר בזו שאחריה. עם כל המחמאות שאפשר להרעיף על המקרה של סר אדמונד ברי גודפרי (ואיש אינו מודע לסגולותיו יותר ממני), בכל זאת לא אסכים להעמידו בדרגה אחת עם המקרה של גברת רסקום מבריסטול; אין הוא משתווה לו במקוריות התכנון, בתעוזה או בתנופת הסגנון. רציחתה של האישה הטובה הזו התרחשה בראשית תקופת מלוכתו של ג'ורג' השלישי, שלטון שנטה חסד לאמנויות באופן כללי. הגברת התגוררה בקולג' גרין, עם משרתת יחידה, ואף אחת מהן לא הייתה זוכה לחקוק את רישומה בזיכרון ההיסטורי אלמלא התערבותו של האמן הגדול שאת עבודתו אני מתעד. בוקר נאה אחד, בשעה שכל בריסטול הייתה שוקקת חיים, התעורר חשדם של השכנים; הם פרצו לביתה של גברת רסקום ומצאו את גופתה בחדר השינה שלה, ואת גוויית המשרתת על המדרגות. דעו נא שפחות משעתיים לפני כן נראו האדונית והמשרתת ושתיהן עודן בחיים. למיטב זיכרוני הדבר אירע בשנת 1764; מעל שישים שנה חלפו אפוא, והאמן טרם התגלה. חשד הדורות הבאים נפל על שני טוענים לכתר – אופה ומנקה ארובות. אבל הדורות הבאים טעו; אמן חסר ניסיון לא יוכל להגות רעיון נועז כרצח בשעת צהריים בלבה של עיר גדולה. היו בטוחים, רבותיי, שלא היה זה אופה אלמוני או מנקה ארובות פלמוני שביצע את העבודה הזו. אני יודע מיהו האיש. (כאן נשמע רחש כללי, אשר הפך לתשואות סוערות; ובתגובה הסמיק הדובר, והמשיך ברצינות גדולה.) בשם אלוהים, רבותיי, אל תטעו בי; לא אני עשיתי זאת. איני גאוותן מספיק לחשוב שאני מסוגל להישג כזה. היו בטוחים שאתם מפריזים מאוד בכישרונותי הדלים; חיסולה של גברת רסקום תבע כישורים העולים בהרבה על יכולותי הצנועות. אבל נודע לי מי היה האמן מפי רופא נודע שסייע בנתיחת גופתו. לאדון הזה היה מוזיאון פרטי המוקדש למקצועו, שבאחת מפנינותיו ניצבה תבנית שנוצקה מגופו של אדם בעל פרופורציות נאות ביותר.

"זו", אמר לי המנתח, "תבנית יציקה של שודד הדרכים הנודע מלנקשייר. עלה בידו להסתיר את מקצועו משכניו למשך זמן-מה הודות לגרבי צמר שגרב לרגלי סוסו, לעמעום הרעש שהיה מקים בוודאי אילו רכב בלעדיהם בסמטה

המרוצפת שהובילה לאורוותו. כאשר הוצא להורג באשמת שוד למדתי אצל קרוקשנק,⁵⁸ ודמותו של האיש הייתה נאה באופן חריג כל כך, עד שלא נחסך ממון או מאמץ לשם השגתו בלא דיחוי. בזכות העלמת עין של סגן מפקד המחוז, נחתך חבל התלייה שלו לפני הזמן הקבוע בחוק, והוא הוכנס מיד לכרכרה רתומה לארבעה סוסים; וכך, כשהגיע אל קרוקשנק, היה עדיין בין החיים. תלמיד צעיר שנכח במקום התכבד בהנחתת מכת החסד ובהשלמת גזר הדין". האנקדוטה המרשימה הזו, המלמדת שכל האדונים בחדר הנתיחות חלקו עמנו את תחביבנו, הכתה אותי בתדהמה. יום אחד שחזרתי אותה באוזני גבירה אחת מלנקשייר, שמיד הודיעתני שהיא עצמה התגוררה בסמיכות לשודד הדרכים המדובר. אותה גברת זכרה היטב שתי נסיבות, שנטעו בלב שכניו של האיש את הסברה שיש לזקוף לזכותו את פרשת מרת רֶסקום. הראשונה הייתה העובדה שבעת ביצוע הרצח נעדר מביתו למשך שבועיים שלמים; והשנייה, שבתוך זמן קצר לאחר מכן הוצפה סביבתו בדולרים, וידוע שמרת רֶסקום צברה כאלפיים מטבעות כאלה. יהא האמן אשר יהא, הפרשה ההיא הנה גלעד לכישרונו; כי הִיראה שעורר ותחושת העוצמה שהותיר הרצח רב התעוזה שביצע היו גדולות כל כך, עד ששום דיר (כך נאמר לי בשנת 1810) לא נמצא מאז לביתה של גברת רֶסקום.

אך בעודי מהלל כך את פרשת רֶסקום, אֵל לי להזניח דוגמאות משובחות אחרות שהניבה המאה הזו. מקרים מסוגם של מיס בלנד או של קפטן דונלן וסר ת'אופילוס באוטן,⁵⁹ לעולם לא אראה בעין יפה. אני אומר לכם שסוחרי הרעל האלה הם בוושה וחרפה: האם אינם יכולים לשמור אמונים לדרך הישרה והישנה של שיסוף גרונות, מבלי להכניס חידושים מגונים כאלה מאיטליה? אני סבור שבהשוואה לסגנון הלגיטימי, כל מקרי ההרעלה הללו אינם טובים מעבודת שעווה לצד פסל, או מהדפס ליתוגרפי לצדו של וולפאטו נאה.⁶⁰ אבל גם אם מבטלים את הדוגמאות שמנתי, נותרות לנו יצירות אמנות טהורות רבות, שאף אדם אינו צריך להתבייש בהן, כפי שיודה כל מבין עניין הגון. ודוק: הגון, אני אומר, שכן ראוי לנקוט התחשבות גדולה במקרים מעין אלה; אין אמן יכול להיות סמוך ובטוח כי התכנון המוקדם אמנם יעלה יפה. תמיד תתרחשנה הפרעות מצערות. אנשים לא יסכימו בשקט לשיסוף גרונותיהם; הם יברחו, הם יבעטו, הם ינשכו. בעוד שצייר הדיוקנאות מתלונן לא אחת על הקיפאון שאחז בנושאים, האמן הפועל בתחומנו מוטרד לעתים קרובות בגין תזזית רבה מדי. ועם זאת, אף שהיא עוכרת את רוחו, נטייתו של מעשה הרצח לשלהב ולהרגיז את הקרבן טומנת בחובה יתרון מובהק מנקודת המבט הכללית, מאחר שהיא

מעודדת את פיתוחם של כישרונות חבויים. ג'רמי טיילור⁶¹ מציין בהתפעלות את יכולת הניתור המרשימה שמפגינים אנשים אחוזי פחד מוות. דוגמה בולטת היא פרשת המקינדים;⁶² קפיצה כזו לא ישחזר הנער עד יום מותו. גם מיומנויות חבטה מרשימות, וסגולות נוספות בכל שאר תחומי האימון הגופני, התפתחו לעתים בזכות הבהלה הנלווית למעללי האמנים שלנו – כישרונות שאם לא כן היו נקברים ונחבאים תחת שקי תבואה, ולא מתגלים לא לבעליהם ולא לחבריהם. מקרה שהגיע לאוזניי כשהייתי בגרמניה עשוי לספק לנו המחשה מעניינת לעובדה זו.

יום אחד, בעודי רוכב באזור מינכן, נתקלתי באחד החברים הנכבדים באגודתנו, שאת שמו לא אחשוף. אדון זה הודיעני כי עזב את אנגליה ועקר אל היבשת מאחר שהתעייף מן התענוגות הצוננים (כך כינה אותם) של החובבנות, והחליט להתאמן באופן מקצועני. לצורך זה שם פניו אל גרמניה, בהאמינו כי המשטרה בחלק זה של אירופה מגושמת קמעא וישנונית בהשוואה למקומות אחרים. מופע הבכורה שלו כאיש מקצוע התקיים במאנהיים; וכיוון שהכירני כשותף לתחביב, חלק עמי בחופשיות את כל הרפתקת בתוליו.

"מול אכסנייתי", סיפר, "גר אופה; הוא היה קמצן למדי וחי לבדו. איני יודע אם היה זה גודלם העצום של פניו המקומחים או משהו אחר – עובדה היא, מכל מקום, ש'חשקתי' בו, וגמרתי אומר לטפל בצווארו, שתמיד היה חשוף – נוהג שמטריד אותי מאוד. הבחנתי שהוא סוגר את חלונות ביתו בשמונה בדיוק מדי ערב. לילה אחד, לאחר שראיתיו עושה זאת, דהרתי פנימה אחריו, נעלתי את הדלת ואז פניתי אליו בנועם והסברתי לו את טבע שליחותי; בה בעת יעצתי לו שלא יתנגד, דבר שיגרום אי־נוחות לשנינו. בתוך כך הוצאתי את כליי, ועמדתי לפעול. אלא שלמראה זה התעורר האופה מן השיתוק שאחזו למשמע הכרזתי הראשונה והגיב בחרדה עצומה. 'אני לא אירצח!' הוא זעק בקול רם. 'למה שאאבד את צווארי היקר?' 'למה?' אמרתי אני, 'ולו רק מסיבה זו – שאתה מכניס אלום'⁶³ ללחם שלך. אבל עם אלום או בלי אלום (כי הייתי נחוש בדעתי לסכל כל ויכוח בנקודה זו), דע שאני וירטואוז באמנות הרצח והתאהבתי בשטחו הנרחב של צווארך, שאותו אני נחוש לפקוד'. 'באמת?' אמר הוא, 'אני כבר אפקיד אותך במקום אחר'; ובתוך כך נעמד בתנוחת מתאגרף. עצם הרעיון שיחליף עמי מהלומות נראה לי מגוחך. נכון אמנם שבאותה עת הצטיין אופה לונדוני אחד בזירה ונודע לתהילה בתור 'שר האופים' – אבל הברנש ההוא היה צעיר ולא מפונק, ואילו האיש שניצב לפניי היה כסת נוצות מפלצתית בדמות אדם, בן חמישים, ולגמרי לא בכושר. אף על פי כן, כשנאבק בי – ואני מומחה

בתחום – התגונן באופן נואש כל כך, עד שפעמים רבות חששתי שיהפוך את הקערה על פיה ושאיני, שוחר הרצח, אירצח בעצמי בידי אופה מנוול. איזה מצב! בעלי רגישות יזדהו עם חרדתי. שערן בנפשכם מה רבה הייתה מצוקתי כשבשלושה-עשר הסיבובים הראשונים זכה האופה ביתרון. בסיבוב הארבעה-עשר ספגה עיני הימנית אגרוף שחתם אותה לגמרי. בסופו של דבר אני סבור שכן ניצלתי: כי הכעס שעוררה בי המהלומה היה גדול כל כך, עד שבסיבוב זה, ובכל אחד משלושת הסיבובים הבאים, עלה בידי להפיל את האופה לקרשים. "סיבוב 18. האופה קם מצווח, ומצבו אינו מזהיר. התרגילים הגיאומטריים שניסה בארבעת הסיבובים האחרונים לא עלו יפה. ובכל זאת הפגין מיומנות כלשהי בעצירת המסר ששיגרתי אל פרצופו החיוור. אגב העברת המסר הזה, החליקה רגלי ומעדתי.⁶⁴

"סיבוב 19. למראה האופה התביישתי על שהוטרדתי כך בידי גוש בצק חסר צורה. נכנסתי בו בעוז, והענשתי בחומרה. התגוששנו; שנינו השתטחנו – האופה מתחתתי – והתוצאה היא עשר שלוש לטובתי.

"סיבוב 20. האופה זינק על רגליו בזריזות מפתיעה. הוא לחם באופן נפלא, בהתחשב בכך שנטף זיעה; אבל הברק ניטל ממנו כעת, ותעוזתו נבעה מבהלה גרידא. כעת ברור היה שלא ישרוד עוד זמן רב. במהלך הסיבוב נענו מצד לצד, זה מול זה,⁶⁵ מה שהקנה לי יתרון גדול ואפשר לי להלוש שוב ושוב בחוטמו. אפו היה מכוסה פצעונים, וחשבתי שאוציא אותו מכליו אם אנהג בחופשיות כזו בזרבוביתו – ואכן צדקתי.

"בשלושת הסיבובים הבאים התנודד שר האופים כמו פרה על קרח. בראותי את מצב העניינים, ניצלתי את ההזדמנות ובסיבוב העשרים וארבעה לחשתי משהו באוזנו שהפילו בן רגע. לא הייתה זו אלא דעתי הפרטית בנוגע לערך שסוכנות ביטוח עלולה לייחס לצווארו. לחישה זו השפיעה עליו השפעה עצומה; הזיעה עצמה קפאה על פניו, ובשני הסיבובים הבאים הייתה ידי על העליונה. כשהגיע תור הסיבוב העשרים ושבעה, הוא שכב ככלב על הרצפה".

אם כך, אמרתי לבן שיחי, "אפשר להניח שהשגת את מטרנך". "אתה צודק", אמר בנועם, "אכן השגתי. והדבר הסב לי קורת רוח רבה, משום שעלה בידי להרוג שתי ציפורים במכה אחת". מן הסתם התכוון שנתמזל מזלו גם לחבוט באופה וגם לרצוח אותו. אני עצמי איני מבין זאת, שהרי ההפך הוא הנכון: לדעתי, נדרשו לידידי שתי מכות כדי להרוג ציפור אחת, מאחר שנאלץ לעקור מקרבנו את יהירותו, תחילה באגרופו ואז בכליו. אבל הגיונו אינו חשוב לענייננו. הסיפור הזה מנחיל לנו לקח חשוב, בהראותו לנו אילו יכולות חבויות

אפשר לחלץ מכל אדם לנוכח האפשרות הסבירה שיירצח. אופה שמן, מגושם ומשותק למחצה ממאנהיים לחם כראוי עשרים ושישה סיבובים כנגד מתאגרף אנגלי בעל־שם רק בזכות ההשראה הזו; כישרונו הטבעי התגלה ונסק לגבהים בנוכחותו המלבבת של רוצחו.

באמת, רבותי, כאשר אדם שומע דברים כאלה, מתעוררת החובה, אולי, לרכך מעט את הגסות הקיצונית שבה מדברים רוב בני האדם על רצח. כאשר שומעים אנשים דנים בסוגיה, אפשר להתרשם שכל החסרונות ואי־הנוחיות נמצאים בצד ההירצחות, כאילו אין שום חסרונות באי־ההירצחות. אבל אנשים בעלי רגישות חושבים אחרת. "ודאי", אומר ג'רמי טיילור, "שמוטב ליפול קרבן לגסותה של החרב מאשר לאלימותה של המחלה: ומהלומת גרזן עדיפה על אצירת שתן". נכון מאוד; הבישופ מדבר כאיש חכם ובעל עניין. פילוסוף גדול אחר, מרקוס אורליוס, התעלה אף הוא מעל לדעות הקדומות הרווחות בנושא, כשהכריז שאחד מתפקודיו האציליים ביותר של השכל הוא "לשקול אם כבר הגיעה השעה לצאת מן העולם".⁶⁶ וכיוון שאין ידע נדיר מזה, הרי מי שלוקח על עצמו להנחילו לאנשים חנים אין כסף, ובסיכון לא מבוטל לעצמו, חייב להיות דמות פילנתרופית. אבל את כל זה אני משמיע רק כהשערות למורליסטים עתידיים; בינתיים אציין שאמונתי הפרטית היא שמעטים מאוד האנשים המבצעים רצח ממניעים בלתי אנוכיים או מתוך עקרונות פטריסטיים, ואחזור על מה שכבר אמרתי פעם אחת לפחות – שמרבית הרוצחים הם טיפוסים בלתי תקינים עד מאוד.

על הרציחות שביצע ויליאמס, שאין כמותן בשלמות ובמצוינות, לא ארשה לעצמי לדבר אגב אורחא בלבד. לא פחות מהרצאה שלמה, או אפילו סדרת הרצאות, תידרש כדי לפרט את מעלותיהן.⁶⁷ אבל אזכיר בכל זאת עובדה מעניינת אחת הקשורה בעניין, כיוון שהיא מרמזת, כמדומה, ששלהבת הגאונות של מר ויליאמס הכתה בסנוורים את מערכת המשפט הפלילי. כולכם זוכרים, בלי ספק, שהכלים אשר שימשוהו ליצירתו הגדולה הראשונה (רציחתם של בני משפחת מאר), היו פטיש של נגר ספינות וסכין. הפטיש השתייך לשבדי זקן, ג'ון פטרסן אחד, ונשא את ראשי התיבות שלו. ויליאמס הותיר את הכלי הזה מאחור, בבית מאר, והפטיש נפל לידי רשויות החוק. ובכן, רבותי, עובדה היא שפרסום הידיעה בדבר ראשי התיבות שנחקקו בכלי הרצח הוביל ישירות ללכידתו של ויליאמס. לו הופץ המידע הזה מוקדם יותר, אפשר שהיה מסכל את יצירתו הגדולה השנייה (רציחת בני משפחת ויליאמסון), שאירעה כעבור תריסר ימים בדיוק. אבל הרשויות הסתירו את הפרט הזה מעיני הציבור כל

אותו פרק זמן, ונתנו לו פומבי רק לאחר שחשו, כנראה, שוויליאמס עשה די הצורך להאדרת שמו, וכי תהילתו הובטחה סוף סוף והוצבה מעבר להישג ידו של המקרה.

אשר לעניינו של מר ת'רטל, איני יודע מה לומר. באופן טבעי, אני נוטה להביע דעה חיובית על מי שכיהן כיושב ראש האגודה הזו לפני; ואני מכיר בכך שהרצאותיו היו ללא רבב. אבל לאמיתו של דבר, אני סבור שהופעתו העיקרית, כאמון, הוערכה יתר על המידה. אני מודה שבתחילה נסחפתי גם אני בהתלהבות הכללית. בבוקר שבו נודע דבר הרצח בלונדון, נערכה ההתקהלות הגדולה ביותר שידע מועדוננו מאז ימי ויליאמס. חברים זקנים שהיו מרותקים למיטותיהם, שנהגו להתלונן וללעוג ברוגז ש"לא קורה שום דבר", השתרכו כעת למקום התכנסותנו; בעליצות כזו, בביטוי נעים כזה של סיפוק כללי, לא נתקלתי לעתים קרובות. מכל עבר נקבצו אנשים ובאו, לחצו זה את ידו של זה, החליפו מילות ברכה וסעדו יחדיו את לבם; ודבר לא נשמע פרט לקריאות עידוד וניצחון – "נו! וזה מספיק טוב?" "האם זה הדבר הנכון?" "האם באת על סיפוקך סוף סוף?" אבל בעיצומה של ההתרגשות שאחזה בנו זכורני שכולנו השתתקנו כאשר שמענו את החבר הקשיש והציני, ל"ס – אותו *laudator temporis acti* [משבח את העבר],⁶⁸ צועד לו על רגל העץ שלו; הוא נכנס לחדר בזעפו הרגיל, ואגב הליכה נהם וגמגם ללא הפסק – "אף לא רעיון מקורי אחד בכל היצירה – סתם פלגיאט – פלגיאט גס שמבוסס על רמזים שאני נתתי! וחושך מזה, הסגנון שלו קשה כמו זה של אלברכט דירר ומגושם כמו זה של פוזלי".⁶⁹ רבים חשבו שלא הייתה זו אלא קנאה וקטנוניות; אבל אני מודה שעם דעיכת ההתלהבות הראשונית, הסכימו רוב המבקרים השקולים שהיה משהו מן הפלסטיק⁷⁰ בביצועו של ת'רטל. מאחר שהיה חבר באגודתנו נהנה, באופן טבעי, משיפוטנו האוהד; ומכיוון שדמותו הייתה מוכרת לכל קוקני,⁷¹ זכה לפופולאריות זמנית בקרב כל הציבור הלונדוני. אלא שתהילתו הייתה חסרת כיסוי וזמנית בלבד; כי *opinionum commenta* delet dies, naturae iudicia confirmat [את ההמצאות הדמיוניות מוחק הזמן, אולם הוא מאשר את השיפוט הטבעי].⁷² ואף על פי כן, ת'רטל רקם תכנית, שלא הספיק להשלים, לרציחתו של אדם בעזרת זוג משקולות יד, שאותה הערכתו עד מאוד;⁷³ לא הייתה זו אלא סקיצה, אבל לטעמי היא עלתה מכל בחינה על יצירתו המרכזית. זכורני שכמה מחברינו הצטערו מאוד על שהמתווה הזה נשאר במצבו הלא־גמור: אך בכך איני יכול להסכים עמם, שהרי סקיצות נועזות של אמנים מקוריים מותירות בנו רושם עז, שעלול להתפוגג דווקא עם מימושם של הפרטים.

המקרה של המקינדים קובע רף המתנשא מעל ביצועיו הרברבניים של ת'רטל – מעל כל שבח, למעשה – ועומד ביחס לעבודותיו האלמותיות של ויליאמס באותו האופן שהאינאידה ניצבת ביחס לאיליאדה.

הגיעה העת שאומר מילים אחדות על עקרונות הרצח, ולא כדי להסדיר את הפרקטיקה שלכם, אלא את שיקול דעתכם: אשר לזקנות ולאספסוף קוראי העיתונים, אלה ירוו נחת מכל דבר, ובתנאי שיהיה שותת דם. אבל רוח הרגישות תובעת משהו מעבר לזה. ראשית נדבר אפוא על סוג האדם המותאם לתכליתו של הרוצח; שנית על המקום; שלישית על הזמן, ושאר נסיבות משניות.

באשר לאדם – אני מניח שברור מאליו שעליו להיות איש טוב, שאם לא כן, קיימת האפשרות שבאותה עת ממש הוא מתכנן רצח בעצמו; ותגרות "יהלום חותך יהלום" כאלה, אף שהן מענגות דיין בהיעדרן של התרחשויות מעניינות יותר, אינן מה שמבקר יכול להרשות לעצמו לכנות בשם "רציחות". יכולתי להזכיר כמה אנשים (לא אציין שמות) שנרצחו בידי אחרים בסמטה אפלה, והכל נראה תקין בהחלט ממבט ראשון; אבל לאחר בחינה נוספת של העניין, גילה הציבור שהנרצח תכנן בעצמו, באותו הרגע, לשדוד את הרוצח, ואולי אף להרגו, אילו רק היה חזק מספיק. כל אימת שזה המצב, או שנדמה כי זה המצב, אין בו מאומה מן האמנות. כי תכליתו הסופית של הרצח, בהיבחנו כאמנות יפה, זהה בדיוק לזו של הטרגדיה, כפי שמתארה אריסטו, קרי לטהר את הרגשות "באמצעות חמלה ופחד".⁷⁴ הפחד אמנם מצוי לנו כאן, אבל כיצד אפשר לחמול על טורף אחד המושמד בידי אחר?

ברי גם שהקרבת המיועד אינו יכול להיות דמות ציבורית. אף אמן בעל שיקול דעת לא היה מנסה לרצוח, לדוגמה, את אברהם ניולנד.⁷⁵ הנה הבעיה: כולם קראו הרבה כל כך על אברהם ניולנד, ומעטים כל כך זכו לראותו, עד שהתקבעה האמונה שהוא רעיון מופשט ותו לא. וזכורני שפעם אחת, כאשר ציינתי במקרה שסעודתי בבית קפה בחברתו של אברהם ניולנד, הביטו בי הכול בלעג כאילו העמדתי פנים ששיחקתי ביליאד עם פֶּרְסְטֶר ג'ון,⁷⁶ או שניהלתי דו־קרב עם האפיפיור. ודרך אגב, אין אדם מתאים פחות מן האפיפיור להירצח. מאחר שיש לו נוכחות כללית כזו, כאבי העולם הנוצרי, ומשום שבדומה לקוקייה, הוא נשמע לעתים קרובות כל כך אך לעולם אינו נראה, אני חושד שרוב האנשים רואים גם בו רעיון מופשט. לעומת זאת, כאשר אישיות ציבורית

נוהגת לערוך סעודות שבהן מוגשים "כל מטעמי העונה", הרי שזהו סיפור אחר לגמרי: הכל יודעים שהאישיות הזו אינה רעיון מופשט, ועל כן לא תיתכן כל אי-נאותות ברציחתה; אלא שרצח כזה ישתייך לקטגוריה של התנקשויות, שבה לא טיפלתי עדיין.

שלישיית. הקרבן המיועד צריך להיות בריא. ברבריות מוחלטת היא לרצוח אדם חולה, שבדרך כלל אינו מסוגל לשאת את כל העסק. לפי עיקרון זה, אין לבחור קוקני מעל גיל עשרים וחמש, כי אחרי גיל זה ודאי יסבול מקיבה רגיזה. אם מתקש אדם לצוד דווקא בארנבייה זו, מן הדין שירצח שניים בכל פעם; ואם הקוקנים הנבחרים הם חייטים, מובן שיראה זאת לחובתו, לפי המשוואה הישנה, לקטול שמונה-עשרה מהם.⁷⁷ וכאן, בהתחשבות זו בנוחיותם של החולים, תבחינו בהשפעתן הרגילה של האמנויות היפות ובסגולתן לרכך ולעדן את הרגשות. ככלל, לבן של הבריות נמשך אל האלימות וכל שהן רוצות ברצח הוא שיגיר נהרות של דם; די להן במופע ראווה. אבל שוחר הרצח המשכיל ניחן בטעם מעודן יותר; והאמנות שלנו, כמו שאר האמנויות החופשיות הזוכות לטיפוח יסודי, מביאה לשיפורו של הלב. כמה נכון הדבר, ש –

Ingenuas didicisse fideliter artes,

Emollit mores, nec sinit esse feros.

[לימוד נאמן של האמנויות החופשיות]

מעדן את האופי ומונע את האכזריות].⁷⁸

חבר בעל נטייה פילוסופית, שנדבנותו ונועם הליכותיו הכללי ידועים לכל, הציע, לשם העמקת הפאתוס, שהקרבן הנבחר יהיה גם אב המפרנס משפחה של ילדים רכים. זוהי הצעה המעידה על שיקול דעת, אך לא הייתי עומד בתוקף על התנאי שהיא מציבה. אין ספק שהיא הולמת את הטעם הטוב; ובכל זאת, כל עוד נקפיד לבחור אדם שאינו מעורר התנגדות מבחינה מוסרית או סובל מתחלואים, לא הייתי תר בקנאות אחר מגבלה שתצמצם עוד יותר את מרחב הפעולה של האמן.

עד כאן על האדם. אשר לזמן, למקום ולכלים, דברים רבים יש לי לומר, אך לא אוכל להרחיב בהם מפאת קוצר הזמן. ההיגיון הבריא של העושה במלאכה מניעו להעדיף את שעות הלילה ואת הפרטיות. אבל אין מחסור במקרים שבהם הופר כלל זה מבלי לפגום באיכותן של התוצאות. המקרה של גברת רסקום הוא דוגמה יפהפייה, שאותה כבר ציינתי; חריג נוסף התרחש באדינבורו ב-1805

ומוכר לכל ילד שגדל במקום, אף שבאופן בלתי מוסבר לא זכה לתהילה בקרב שוחרי הרצח האנגלים. גיבור המקרה שאליו אני מתכוון היה סבל מטעם אחד הבנקים,⁷⁹ שנדקר למוות כשהוא נושא שק כסף, באור יום, באחד הרחובות הציבוריים הסואנים באירופה. עד לרגע זה טרם התגלה האחראי למעשה.

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.

[אבל הזמן רץ בינתיים, רץ ללא תקנה]

בעוד אנחנו לכודים באהבתנו לפרטים].⁸⁰

וכעת, רבותי, לקראת סיום אבקש להתנער מכל יומרה מצדי להצטייר כאיש המקצוע. מעולם לא ניסיתי לבצע רצח, להוציא התנקשות בחתול שהוצאתי אל הפועל בשנת 1801; וגם סיפור זה הסתיים אחרת משתכננתי. מטרתי, אני מודה, הייתה רצח לכל דבר ועניין. "Semper ego auditor tantum?" ["כלום לעולם רק אקשיב?"], אמרתי באותו לילה אפל, "nunquamne reponam?" ["לעולם לא אשיב?"].⁸¹ וירדתי במדרגות לחפש את החתול, כשאני חדור ב"רוחו" ובלי ספק גם במראהו השטני של רוצח. ואולם, כאשר מצאתי את קרבני, הוא היה שרוי בעיצומה של בזיזת לחם ודברי מזון אחרים שאוכסנו במזווה. באותה עת שרר מחסור כללי, ואפילו נוצרים הגונים נאלצו להזין עצמם בלחם תפוחי אדמה, בלחם אורז ושאר מרעין בישין. הייתה זו בגידה של ממש מצדו של החתול לבזבז כך לחם חיטה טוב. מיד הפכה המתתו לחובה פטריוטית; כאשר הנפתי מעליו את להב הפלדה המנצנץ, חשתי עצמי מתנשא כמו ברוטוס בין קהל של נאמני המולדת, ובדקרי אותו "קראתי בקול בשמו של טוליוס, והזמנתי את אבי ארצו להשיב!"⁸²

מאז, כל מחשבה תועה שאולי פוקדת אותי לנסות ליטול את חייה של כבשה קשישה או תרנגולת בגמלאות ננעלת בחדרי לבי. אבל אני מודה כי אני מתאים לעיסוקים המובחרים של אמנותנו. שאיפותיי אינן נוסקות גבוה כל כך. לא, רבותי, במילותיו של הוראטיוס,

fungar vice cotis, acutum. Reddere quae ferrum valet, exsors ipsa secandi.
[אהיה אפוא כאבן משחזת המסוגלת להשחזי ברזל, אף שאין היא מסוגלת לחתוך].⁸³

הערות

1. Hellfire Club: כינויים של כמה מועדונים ידועים לשמצה שפעלו באנגליה ובאירלנד במהלך המאה השמונה-עשרה. מיני שמועות רווחו על מעשי ההוללות, הכפירה וחילול הקודש שבוצעו במסגרת המועדונים האקסקלוסיביים האלה.
2. לוקיוס פירמיאנוס לקטנטיוס (240–320 לערך), חיבר מספר כתבי הגנה על הנצרות, ולימים שימש יועצו של הקיסר קונסטנטינוס ומחנך בנו.
3. במקור מופיע כאן ציטוט בלטינית, אלא שמפאת אורכו בחרנו להשמיטו מן התרגום.
4. אחת החתימות החביבות על דה קווינסי.
5. ארסמוס מרוטרדם (1466–1536), מלומד הולנדי ומנציגיה הבולטים של המחשבה ההומאניסטית. חיבורו בשבחי הסכלות, שראה אור ב־1511, שם ללעג ולקלס את המוסכמות של החברה האירופית בת זמנו.
6. ג'ונתן סוויפט (1667–1745), מחבר מסעות גוליבר ודיקן קתדרלת פטריק הקדוש בדבלין, כתב מאמר סאטירי בשם "הצעה צנועה", שבו המליץ לפתור את בעיותיה הכלכליות של אירלנד באמצעות פיתום הילדים האירים העניים ומכירתם כמאכל תאוה לבעלי אחוזות אנגלים.
7. ג'ון ויליאמס (1784–1811) היה מלח אירי או סקוטי שנחשד בביצוע שני פשעים שזעזעו את לונדון בתחילת המאה התשע-עשרה. בליל 7 בדצמבר 1811 נרצחו בני הזוג מאר, בנם עול-הימים ונער שעבד בחנותם בידי אלמוני שחדר לבית המשפחה. שנים-עשר ימים לאחר מכן מצאו בני הזוג ויליאמסון והמשרתת שלהם את מותם בנסיבות דומות. ויליאמס, שהשתכן באכסניה בקרבת מקום, נעצר כעבור זמן קצר, אך התאבד בתלייה בתא המעצר.
8. הציטוט לקוח מן ההקדמה שחיבר המשורר האנגלי ויליאם וורדסוורת' (1770–1850) לקובץ שירים נבחרים פרי עטו, שראה אור ב־1815.
9. הערת המחבר: הכוונה היא לקאנט, שתביעתו ליושר בלתי מותנה הגיעה להפרזה קיצונית כל כך, עד שהצהיר כי אדם הרואה איש חף מפשע הנמלט מרוצח חייב, אם יישאל בידי הרודף, לומר את האמת ולהצביע על מקום מנוסתו של הקרוב, וזאת אף אם המעשה יביא בוודאות לרצח. הדוקטרינה הזו לא הוצגה רק בלהט הוויכוח; כאשר נחקר קאנט לגביה בידי מחבר צרפתי נודע, הוא אישר חגיגת את הדברים ונימקם.
10. הכוונה לג'ון האושיפ (1781–1841), מנתח אנגלי בעל שם.
11. פסנתרים בעלי שבע אוקטבות היו בגדר חידוש בזמנו של דה קווינסי; עד סוף המאה השמונה-עשרה ותחילת המאה התשע-עשרה היו הפסנתרים בעלי חמש ושש אוקטבות בלבד.
12. בזמן כתיבת המאמר הועסקו מכבי האש בידי חברות הביטוח ודאגו לטפל אך ורק במבטחיהן. רק בשנת 1865 הוקם בבריטניה שירות ממשלתי לכיבוי שריפות.
13. הכוונה לפילוסוף היווני אריסטו (384–322 לפנה"ס), שנולד בסטאגיריה.
14. הציטוט לקוח, בשינויים קלים, ממכתב ששלח הסנטור מרקוס טוליוס קיקרו (106–43 לפנה"ס) לידידו טיטוס פומפוניוס אטיקוס (109–32 לפנה"ס).

-
15. אוטוליקוס הוא גנב ופורע חוק באגדת חורף לשייקספיר.
16. ג'ורג' ברינגטון (1755–1804) היה הרפתקן וכייס אירי ידוע.
17. ציטוט מתוך ג'ון מילטון, גן העדן האבוד, תרגם ראובן אבינעם (תל אביב: מסדה ועם הספר, 1982), עמ' 115.
18. ג'ון ת'רטל (1794–1824) ביצע רצח בעקבות סכסוך מהמרים. הוצאתו להורג עוררה התעניינות עצומה באנגליה.
19. תובל קין, נין נינו של קין, מתואר בבראשית ד:כב כ"לֹטֵשׁ כָּל חַיָּשׁ נַחֲשֶׁת וּבְרָזָל" ועל כן כאבי הנפחים. דה קווינסי מציג כאן משחק מילים, שכן השם Tubal מצטלצל עם tubes (צינורות).
20. שפילד הייתה ממרכזי הפלדה החשובים בעולם במאה התשע-עשרה.
21. מילטון, גן העדן האבוד, עמ' 217.
22. ג'ונתן ריצ'רדסון (1745–1665), צייר דיוקנאות שכתב (יחד עם בנו) פרשנות לן העדן האבוד.
23. יו מלינקן היה ילד אנגלי בן תשע שנמצא מת בבאר, חודש אחרי היעלמו בשנת 1255. יהודי מקומי, שהואשם ברציחתו, הודה תחת עינויים שביצע את המעשה כחלק ממנהגם של בני עמו להקריב ילד נוצרי מדי שנה. לאזכור הספרותי שאליו מתייחס הדובר ראה ג'פרי צ'וסר, סיפורי קנטורברי, תרגם שמעון זנדבנק (תל אביב: עם עובד, 1985), עמ' 442.
24. לוקיוס סרגיוס קטילינה (108–62 לפנה"ס), פוליטיקאי רומי שזמם, יחד עם חבר קושרים, להפיל את הרפובליקה. תכניתו נחשפה בידי קיקרו וקטילינה נס מרומא ומצא את מותו בשדה הקרב. פובליוס קלודיוס פולכר (93–52 לפנה"ס), שכיהן לזמן-מה כטריבון, היה יריב מר לקיקרו; הוא נרצח בקטטה שהתפתחה בין תומכיו ובין חסידיו של פוליטיקאי אחר, טיטוס אניוס מילו.
25. על גאיוס קורנליוס קטגוס, הקיצוני והמושחת ביותר בין שותפיו של קטילינה, הוטל לרצוח את קיקרו, אולם המזימה עלתה בתווהו. בסופו של דבר הוצא קטגוס להורג בפקודת הסנאט.
26. הכינוי "הזקן מן ההר" מתייחס לרוב לרשיד א-דין סינאן (1132/1135–1192), מנהיג השלוחה הסורית של כת החשישיון המוסלמית, שמתנקשה המיומנים והנחושים הטילו את חיתתם על המזרח התיכון משלהי המאה האחת-עשרה ועד אמצע המאה השלוש-עשרה.
27. ויליאם (או וילם) הראשון, נסיך אורנז' (1533–1584), הנהיג את המרד ההולנדי נגד ספרד ונורה בידי המתנקש בלתיאזר ז'ראר, שראה בו בוגד וכופר; המלך הצרפתי אנרי הרביעי (1553–1610), ששם קץ למלחמת הדת בארצו, נרצח בידי הקנאי הקתולי פרנסואה רויאק; ג'ורג' ויליירס, הדוכס הראשון מבאקינגהם (1592–1628) ואציל בעל השפעה עצומה בחצר המלכות האנגלי, נדקר למוות בידי קצין צבא ממורמר בשם ג'ון פלטון; גוסטב (השני) אדולף (1594–1632), מלך שוודיה ו"מושיע הפרוטסטנטים" במלחמת שלושים השנה, נהרג בקרב לוצן; אלברכט פון וולנשטיין (1583–1634), שפיקד על צבאות 'האימפריה הרומית הקדושה' באותה מלחמה, נרצח בידי וולטר דוור, שכיר חרב אנגלי.
-

-
28. המלומד האנגלי וולטר הארט (1709–1774) חיבר ספר על חיי גוסטב אדולף, שראה אור ב־1759.
29. הוראטיוס, "האיגרת אל הפיסונים (על אמנות הפיוט)", בתוך נתן שפיגל, הוראטיוס: האיש ויצירתו (ירושלים: מאגנס, 1984), עמ' 196.
30. אדריאן באיה (1649–1706), איש כמורה וסופר צרפתי.
31. פריזלנד או פריזיה: אזור היסטורי בצפון גרמניה והולנד, לחופי הים הצפוני.
32. בדומה לרוכלים בשוק המשתמשים בעיתוני אמש לעטיפת דגים, נהגו יצרני הארגזים להשתמש בדפים שנתלשו מספרים שלא נמכרו לריפוד סחורתם.
33. זְאוֹרְדֶּזָה ("הים הדרומי" בהולנדית): לשון ים נרחבת מן הים הצפוני שנסכרה ויובשה בשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת.
34. ההולנדי המעופף: ספינת רפאים מיתולוגית שנידונה להפליג לנצח בימים.
35. ראה בהקשר זה פלוטארקוס, חיי אישים, כרך א: אנשי רומי, תרגם יוסף ליבס (ירושלים: ביאליק, 1962), עמ' 361.
36. יוהאנס קולרוס (1647–1707), כומר לותראני גרמני שהתגורר בהולנד, בבית שבו חי שפינוזה לפניו.
37. הערת המחבר: "1 ביוני 1675 – שתיתי משלוש קערות פונץ' (משקה זר לי מאוד)", אומר הכומר מר הנרי טנג ביומנו שפורסם לאחרונה. בהערה על קטע זה ישנה הפניה למסעותיו של פראייר לאי הודו המזרחיים מ־1672, המספר על "המשקה המחזק הקרוי פונץ' ('חמש' בהינדוסטנית), העשוי מחמישה רכיבים". כאשר מכינים אותו כך, אנשי הרפואה מכנים אותו דִיאָפְנִיטָה; ואם הוא עשוי מארבעה בלבד, דִיאָטֶסְרוֹן. היה זה בוודאי שמו האַוּוֹנְגְּלִי שמשך את הכומר מר טנג.
38. דוקאטון: מטבע כסף.
39. לינדלי מארי (1745–1826), מדקדק אמריקני שעקר לאנגליה לאחר המהפכה. ספרי הלימוד שחיבר זכו לפופולאריות עצומה בראשית המאה התשע־עשרה.
40. ג'ון דניס (1657–1734), מבקר ומחזאי בריטי שהיה משוכנע משום־מה כי מלחמת הירושה הספרדית לא תבוא לסיומה אם לא יוסגר לידי הצרפתים, שאותם ביקר קשות במחזהו המצליח היחיד, חיזוק החירות (*Liberty Asserted*).
41. "הקוואליירים" היה כינויים של תומכי המלך צ'רלס הראשון (1600–1649) ושל בנו צ'רלס השני (1630–1685) במהלך מלחמת האזרחים האנגלית והרסטורציה.
42. אייזק דוריסלאוס (1595–1649) ואנתוני אשם (1618–1650) נרצחו שניהם בידי מתנקשים מלוכניים בעת שכיחנו כשגרירי הרפובליקה האנגלית בהאג ובמדריד.
43. דה קווינסי לועג כאן ליכולת החרוזה האלגית של הובס.
44. ג'ון וואליס (1616–1703), מתמטיקאי אנגלי בעל שם וממייסדי החברה המלכותית. וואליס, תומך נלהב של הפרלמנט במאבק נגד המלוכה, היה בר פלוגתא של הובס, שראה עצמו
-

- גם כמתמטיקאי מן המעלה הראשונה וסבר שעלה בידו "לרבע את המעגל". הפולמוס בין השניים נמשך לאורך שנות החמישים, השישים והשבעים של המאה השבע-עשרה.
45. "תום" – קרי תומס הובס – הלוא ספג ביקורת על גילויי הכפירה שבדלותו.
46. הובס חיבר שיר שהליל את נוף הגבעות של דרבישר.
47. הרומאי סקסטוס רוסקיוס הואשם בשנת 80 לפנה"ס בפשע החמור של רצח אב, אך זוכה בדין הודות להגנתו הנמרצת של קיקרו הצעיר.
48. ראה מרקוס טוליוס קיקרו, על טבע האלים, תרגמה אביבה קציר (רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 1992), עמ' 74.
49. פרפרזה על אוחלו לשייקספיר. ויליאם שייקספיר, אוחלו, תרגם ט' כרמי (תל אביב: דביר, 1991), מערכה שנייה, תמונה שלישית, עמ' 94.
50. ניקולה מלבראנש (1638–1715), פילוסוף ואיש כמורה צרפתי, שהושפע עמוקות מרעיונותיו של דקארט; ג'ורג' ברקלי (1685–1753), בישוף אירי ופילוסוף שפיתח עמדה אידיאליסטית רדיקלית, השוללת את האפשרות כי אובייקטים מתקיימים באופן בלתי תלוי בסובייקט (האנושי או האלוהי) התופס אותם.
51. ויליאם שייקספיר, המלך, תרגם ש"צ דוידוביץ (ירושלים: תרשיש, 1954), מערכה ראשונה, תמונה חמישית, עמ' 38.
52. אלכסנדר פופ (1688–1744), גדול משוררי אנגליה במאה השמונה-עשרה.
53. על פי התיאוריה האוקזיונליסטית, שהכתה שורש בפילוסופיה הקרטזיאנית במאה השבע-עשרה, הגוף והנפש, השונים בתכלית, אינם יכולים להשפיע זה על זה. מה שמאפשר תיאום ביניהם הוא מעורבותו של אלוהים. לטענת מלבראנש, כל אימת שהנפש רוצה בכך ומעניקה את הסכמתה, האל מניע את הגוף. אלוהים גם מביא את המציאות הגופנית לידיעתה של הנפש.
54. סמואל פאר (1747–1825), מחנך ואיש ספר אנגלי. בשל סגנון כתיבתו והשקפותיו הפוליטיות נודע גם כ"סמואל ג'ונסון הוויגי".
55. אדמונד ברי גודפרי (1621–1678), שופט אנגלי שמצא את מותו בחנק בידי תוקף אלמוני. רציחתו הבלתי מופענחת של גודפרי החריפה את התסיסה האנטי-תקולית באנגליה, שלובתה על ידי ידיעות כוזבות בדבר מזימתו של הוותיקן להתנקש בחייו של המלך צ'רלס השני.
56. ציטוט של המשורר הרומי מרקוס ולריוס מרטיאליס (40–102/104). הפוליטיקאי גאיוס מייקנאס (70–8 לפנה"ס) היה יועצו של הקיסר אוגוסטוס ונחשב לפטרונם של מלומדים ואמנים. אחד מהם היה פובליוס וירגיליוס מארו (70–19 לפנה"ס), הנערץ שבמשוררי רומא.
57. ג'ון גרונט (1620–1674), סטטיסטיקאי אנגלי הנחשב לאחד מאבות הדמוגרפיה המודרנית.
58. ויליאם קמברלנד קרוקשנק (1745–1800), כימאי וחוקר אנטומיה אנגלי. אחת מתרומותיו הבולטות היא ההצעה להשתמש בכלור לטיהור מי שתייה.

59. מרי בלנדי (1720–1752) הרעילה את אביה ב־1751; ג'ון דונלן הרעיל את סר תאודיסיס באוטן ב־1780 (השיבושים באיות מופיעים במקור).
60. ג'ובאני וולפאטו (1735–1803), חרט איטלקי. רבות מעבודותיו שואבות את השראתן מיצירות אמנות מפורסמות.
61. ג'רמי טיילור (1613–1667), איש דת אנגליקני. חיבוריו, שעסקו בעיקר בענייני אמונה, נכתבו בסגנון פרוזאי משובח, שהפך דגם לחיקוי עבור מסאים כמו ויליאם הייזליט (1778–1830) ודה קווינסי עצמו.
62. בשנת 1826 שיספו האחים אלכסנדר ומייקל מקין (או מקינד) את צווארה של משרתת בפונדק ליד מנצ'סטר, הרעילו את בעלי המקום ופצעו את אשתו. נער משרת שחזה במעשה נמלט מן הרוצחים כשדילג מעל מעקה מדרגות וקפץ מן הקומה השנייה של הבית.
63. המונח "אלום" (Alum) מציין קבוצה של תרכובות כימיות המכילות אלומיניום. אחת מהן, סודיום אלומיניום סולפט, משמשת, בין היתר, כרכיב באבקת אפייה, ומעניקה לה טעם מתכתי קל.
64. פסקאות אלה הן פרודיה מכוונת על סגנונו של פירס איגן (1772–1849), מחלוצי עיתונות הספורט, שחיבר שורה של מאמרים נלהבים על קרבות אגרוף.
65. במקור: bobbing and weaving, טכניקת הגנה באגרוף.
66. מרקוס אורליוס, הרהורים, תרגם ש' ויסמן (ירושלים: מאגנס, 1981), ספר 3, סעיף 1, עמ' 74.
67. דה קווינסי אכן הקדיש לרציחות אלה מאמר שלם, שפורסם ב־1854 תחת הכותרת Postscript.
68. הוראטיוס, "האיגרת אל הפיסונים (על אמנות הפיוט)", עמ' 190.
69. אלברכט דירר (1471–1528), צייר, חרט וממציא גרמני הנחשב לנציגו הבולט ביותר של הרנסנס בצפון אירופה; הנרי פוזלי (1741–1825), צייר ורשם בריטי ממוצא שווייצרי.
70. פלסט: קול המופק באופן מאולץ ברגיסטר (משלב) גבוה יותר מן הרגיל.
71. התואר "קוקני" שימש שם גנאי כללי למעמדות הנמוכים בקרב תושבי לונדון.
72. קיקרו, על טבע האלים, עמ' 90.
73. ת'רלט היה גם מתאגרף, ועל כן התאמן באמצעות משקולות.
74. אריסטו, פואטיקה, תרגם יואב רינון (ירושלים: מאגנס, 2003), עמ' 24.
75. אברהם ניולנד (1730–1807) מילא תפקיד בכיר בבנק אנגליה מ־1778 עד 1807. מסירותו לעבודתו הייתה אגדית: ניולנד לן בבנק עצמו במשך עשרים וחמש שנים וכמעט לא פקד את ביתו.
76. סיפורי מעשייה על אודות פרסטר ג'ון, שליט נוצרי רב עוצמה המושל לכאורה באחת מארצות המזרח, נפוצו באירופה בין המאה השתים־עשרה למאה השבע־עשרה.
77. על פי המכתם האנגלי Nine tailors make a man.

-
78. מתוך איגרות מחוף הים השחור מאת אובידיוס.
79. הסבל, ויליאם גֶגֶבִי, נרצח בנובמבר 1806. הרוצח, שדקר את בגדי בלבו בסכין לחיתוך לחם, נמלט ועמו יותר מארבעת אלפים ליש"ט – סכום שהיה מיועד לאחד הבנקים בלונדון.
80. הציטוט לקוח מתוך הפואמה "גיאורגיקה" (עבודת האדמה) של וירגיליוס, שהוקדשה למייקנאס.
81. יובנליס, הקְטִידוֹחַ, תרגמה רחל בירנבאום (ירושלים: מוסד ביאליק, 2003), עמ' 35. החלק השני של הציטוט אינו מופיע בתרגום לעברית.
82. ציטוט מן הפואמה "עינוגי הדמיון" (*The Pleasures of the Imagination*), פרי עטו של מארק אייקנסייד (1770–1721), משורר ורופא בן המאה השמונה-עשרה.
83. הוראטיוס, "האיגרת אל הפיסונים (על אמנות הפיוט)", עמ' 199.